

КУЛЬТУРНО-ДУХОВНІ ДОМІНАНТИ В ЛІТЕРАТУРІ АНГЛІЙСЬКОГО БАРОКО (на прикладі «Священних поем» Джона Донна)

У статті досліджено метафізичний зміст «Священних поем» Джона Донна. Визначається своєрідність жанрової та композиційної структури циклу, їхня роль у розкритті філософських проблем, що порушує автор. Особлива увага приділяється культурно-духовним домінантам творів, які розкриваються в символіці, образній системі. Звернення до біблійних образів і мотивів дозволяє Джону Донну вести діалог із культурою минулого й створити власну барокову парадигму мистецтва.

Ключові слова: бароко, парадигма, культурно-духовна домінанта, образ, символ.

В статье исследуется метафизическое содержание «Священных поэм» Джона Донна. Определяется своеобразие жанровой и композиционной структуры цикла, их роль в раскрытии философских проблем, к которым обращается автор. Особенное внимание уделяется культурно-духовным доминантам произведений. Обращение к библейским образам и мотивам позволяет Джону Донну вести диалог с культурой прошлого и создавать собственную барочную парадигму.

Ключевые слова: барокко, парадигма, культурно-духовные доминанты, образ, символ.

The article deals with the analysis of metaphysical content of Divine Poems by John Donne. The peculiarities of genre and composition are studied, as well as their role in revealing the philosophical problems. The main attention is paid to the cultural and spiritual dominants of his creative works. The biblical images and motives are used by the author to communicate with the past culture and create his own baroque paradigm.

Key words: baroque, paradigm, cultural and spiritual dominants, image, symbol.

Повсякчас в історії світової літератури в тій чи іншій мірі простежується звернення письменників до біблійних тем, образів з метою їхньої актуалізації для сьогодення, або, навпаки, часткового або повного заперечення, неприйняття. Кожна літературна епоха по-своєму репрезентує духовний стан світу і суспільства: то проголошуючи людину центром Всесвіту (доба Відродження), то пропонуючи беззастережно коритися долі як знаку Божої волі (доба Середньовіччя). Доба Бароко є унікальною в спробі вдовольнити релігійні і світські запити суспільства в духовному, культурному і естетичному планах. Нагадаємо, що в період бароко (кін. XVI – кін. XVII ст.) Англія, в якій ще з XI-XIII століть функціонують потужні освітні осередки – Оксфордський та Кембриджський університети, – стає центром розвитку і продукування наукової думки того часу в різних галузях (філософії, теології, історії, математики, астрономії, географії та ін.). Так, англійський вчений фізіолог Вільям Гарвей дослідив систему кровообігу і довів, що серце є її центром. Вагомим посилом для науки і культури XVII ст. є вирішення проблеми методів наукового пізнання. Англійський філософ і державний діяч Френсіс Бекон висловив

думку про те, що наукове пізнання має ґрунтуватися на аналізі дослідних даних. Вчення польського дослідника Миколая Коперника про геліоцентризм теж базувалось на Оксфордській школі фізики XIII-XIV століть. Тому ідеї світла розуму, символічної метафізики земних та небесних речей, оптичного розуміння світу, «двоїстого» характеру людини знаходять втілення і в літературі того часу.

Концептуальне значення у вирішенні барокової парадигми англійської літератури мають праці Д. С. Наливайка, С. Кримського, П. Ушкалова присвячені вивченню феномену бароко. Велика кількість робіт присвячена й теорії й історії англійського бароко (Дж. Беннет, А. Варрен, М. Віллі, Д. Р. Діксон, Р. Валлерштейн, В. Ферм, Р. Самарін, О. Ніколенко, Б. Шалагінов, О. Луценко, І. Магомедова, В. Макарова та ін.). Ґрунтовна методологія вивчення барокової парадигми запропонована в книзі «Українське бароко» (за ред. Л. Ушкалова, керівник проекту Д. С. Наливайко). В англійській літературі творцями барокових творів були здебільшого духовні особи. Тому твердження Д. С. Наливайка про українське бароко є слушними і щодо тлумачення різновекторної природи

барокової літератури Англії, яка розкривається в потужному контексті християнсько-середньовічної культури і значнішому впливові ренесансу, який ідентифікується з культурою антично-класичною.

Метою нашого дослідження є виявлення біблійних міфологем у «Священних поемах» Джона Донна та визначення точок дотику між різними магістральними напрямками міфопоетичних парадигм (архаїчний, античний, християнський).

Доба Бароко є синтезом античної і середньовічної культур. Слушною є думка С. Кримського: «Для бароко було типовим те специфічне засвоєння античності шляхом її християнського перетлумачення, що його розпочали ще святі отці» [4, с. 24]. Д. Чижевський в «Історії української літератури» надавав перевагу середньовічному змісту і формі барокового стилю: «Справді, культура бароко, не відмовляючись від досягнень епохи ренесансу, повертається багато в чому до середньовічного змісту та форми; замість прозорої гармонійності ренесансу зустрічаємо у бароко таку саму скомпліковану різноманітність, як у готиці; замість можливої простоти ренесансу зустрічаємо в бароко ускладненість готики; замість антропоцентризму, ставлення людини в центр усього в ренесансі, зустрічаємо в бароко виразний поворот до теоцентризму, до приділення центрального місця знову Богові, як у середньовіччі; замість світського характеру культури ренесансу, бачимо в часи бароко релігійне забарвлення всієї культури – знову, як у середньовіччі; замість визволення людини від пут соціальних та релігійних норм, бачимо в бароко знову помітне посилення ролі церкви й держави» [5, с. 120].

Літературознавець Д. Наливайко стверджує, що основою такого синтезу є ренесансна основа: «Іноді бароко визначають як синтез Відродження і Середньовіччя, в плані суто художньому – ренесансу й готики. З цим можна погодитись при одній неодмінній умові – визнання ренесансної основи цього синтезу, провідної ролі ренесансних моментів у ньому» [2, с. 111]. Щодо впливу Середньовіччя на культуру бароко, то вчений наголошував: «В епоху бароко відбулися радикальні зміни у ставленні до Середньовіччя: воно вже не заперечується категорично, як це робили ренесансні гуманісти, а сприймається як близька спадщина, що знову набула цінності» [2, с. 119].

Доктор літератури Кембриджського університету Дж. Беннет [6] натомість схильна до думки, що поети-метафізики не надають значної уваги літературній спадщині попередніх епох, а створюють художні образи, апелюючи до наукової думки свого часу, відшукують відповідники абстрактному поняттю в конкретних речах. Дослідниця, порівнюючи поезію Дж. Донна з поезією Вордсворта, стверджує, якщо Вордсворт для підсилення враження від емоцій, почуттів, які має викликати художній твір, вдається до міфічних образів, алюзій, ремінісценцій, то Дж. Донн у створенні художніх образів швидше апелює до науки (нібито вирішує певну математичну задачу).

Тобто, з вищенаведених думок вітчизняних і зарубіжних літературознавців справедливою видається думка про суперечливий характер літератури бароко, який розкривається через синкретичність. Суперечність

між ідеєю духовності і утвердження краси і необмеженості простору, пов'язаних із морськими подорожами англійців, потужним розвитком науки того часу, розв'язувалася шляхом визнання двоїстої природи людини, наукою про людину «внутрішню» і «зовнішню». Тому на формальному рівні бароковий світ розкривається у вигляді метафори, в якій актуалізовані різні змісти (християнські, античні, національні, історичні).

Джон Донн (1572-1631) є засновником «метафізичної школи поезії» в Англії, яка отримала своїх послідовників по всьому світу в XVII столітті. Ця школа має своїх поціновувачів й нині. Вплив англійського бароко є значимим і на сучасну російську й українську поезію. Досить згадати хоча б «Большую элегию Джона Донна» (1963) Й. Бродського. В чому ж полягає унікальність метафізичної поезії?

Термін «метафізична поезія» є тотожним до «барокова поезія» в контексті історії англійської літератури. У книзі «Життя поетів» (англ. «Lives of the Poets» (1781) зазначається, що на початку XVII століття з'являється когорта письменників, яких можна називати «письменники-метафізики», оскільки створювані ними художні образи і їх творча уява дотична до різних сфер людського досвіду (філософія, географія, астрономія).

Письменники «метафізичної школи поезії» зверталися до методу пізнання світу, яким користувалися біблійні пророки – одкровення. Поети-метафізики говорили про сутність людського буття з позиції вічності. Для їхнього стилю характерне змішання часових і просторових координат. Темою віршів, як правило, слугували різні питання людського буття, але їхнє розв'язання було досить несподіваним, висновки у формі філософських сентенцій, до яких вони приходили, є зразком вершинної логіки.

Щодо характеру метафізичної поезії Джона Донна, то вона представлена широким колом тем. Тут є і релігійна, і любовна поезія. Будучи настоятелем собору Св. Павла в Лондоні, Джон Донн за життя видрукував лише два сонети, решта його віршів, поем передавалась між товаришами-однодумцями, поетами-священнослужителями. Вірші, поширені між однодумцями, були своєрідним «полілогом» у колі освічених людей тогочасного Лондона. На думку Колліна Барроу [8], подібне поетичне вирізнення світоглядних проблем у світлі розвитку наукової думки того часу, залучення в поетичні тексти новітніх термінів та складних для розуміння слів для пересічної людини не потребували ніяких додаткових коментарів та роз'яснень для адресатів цієї поезії, які мали те ж коло читання, сповідували ту ж філософію наукового пізнання.

Так, англійські митці доби бароко, розглядаючи проблеми світобудови і окреслюючи місце людини у світі, створювали свої міфи, в яких розкрили власну світоглядну філософську модель буття. У цьому контексті справедливим є визначення поняття «міф» Т. Манна як основи життя, одвічної схеми, формули, за якою рухається життя, постійно відтворюючи щось з підсвідомості. Таким пластом зі сфери підсвідомого є актуалізація біблійних міфологем у творчості письменників-метафізиків.

У нашому дослідженні ми звернемося до міфопоетичного аналізу «Священних поем» Джона Донна задля вирізнення культурно-духовних домінант у ліриці очільника англійської метафізичної школи. «Священні поеми» у збірці поезії Джона Донна представлено 38 одиницями поетичних творів. Найбільша частина творів, об'єднаних заголовком «Священні поеми», є «Святими сонетами» (Holy Sonnets), які, у свою чергу, розділені на цикл сонетів під загальною назвою La Corona, і ще 19 сонетів, відомих як «Священні медитації» (Divine Meditations). Англійські літературознавці переконані, що більша частина «Священних поем» була написана до 1615 року, тобто до посвяти Джона Донна у сан священника.

Композиційно цикл сонетів «La Corona» відповідає бароковій організації світового порядку. Головний принцип світобудови в добу бароко полягав у категоризації ідеї світла, шляхом «просвітлення тілесності духом» [4, с. 25]. Так, концепт «світло» розкривається в образі Бога і об'єднує навколо цього образу усі сонети («God who is light» [7]). Циклічність ідеї «просвітлення» позначилась на структурі циклу, оскільки рух філософських сентенцій теж спрямований по певному колу: кожен останній рядок сонету є першим рядком у наступному сонеті, а останній сонет завершується так само, як і починається перший. Ідеї метемпсихозу (з грецьк. – переселення душ, релігійне вчення про переселення душі померлого в новонароджений організм) закладені автором на формальному і змістовому рівні циклу.

Ліричний сюжет у циклі сонетів є динамічним, пов'язаний зі зміною біблійних міфологем від дня народження Ісуса Христа до його Воскресіння. Шлях Ісуса Христа вносить ясність, проливає світло щодо власного призначення автора цих сонетів. Ліричний герой у циклі сонетів зображений в іпостасі творця, письменника, який звеличує святий Дух поетичним словом, натомість просить примірити вінець молитов («And if thy holy Spirit, my Muse did raise, / Deigne at my hands this crown of prayer and praise» [7, с. 434]).

У центрі поетичного доробку Джона Донна є людина і її духовні можливості. А як представник Бароко, він відкрив у людині небачені глибини духу, нездоланні суперечності, побачив трагізм існування особистості у світі й драматизм її внутрішнього життя. За словами англійського дослідника Р. Брука, Джон Донн «був одним із англійських поетів, котрий співав кохання і не боявся зізнатися, що він складається з тіла, розуму й душі; він ретельно описував усі кровопролитні битви, тривоги, угоди, поразки й перемоги цієї тристоронньої війни» [1, с. 63]. Справді, творчість Донна відображає різні прояви людської природи, складність духовного буття особистості, що дало підстави визнати його главою літературної «метафізичної» школи англійських поетів.

Серед провідних культурно-духовних домінант поетизованих у «Священних поемах» є *служіння Богу, спасіння душі, віра у вічне життя*. Обраний шлях служіння Богові, на думку митця, дарує людині шлях до вічності. Так, у першому сонеті з групи La Corona ліричний герой свідомий того, що обраний земний шлях молитов і вознесення хвали до Творця є одвічно

тернистим. Актуалізована в сонеті біблійна міфологема тернового вінця (thorny crowne) увиразнює провідний мотив сонету – спасіння, який розкривається в двох планах особистісному і космічному. Ліричний герой стає на шлях Божий з метою вічного спасіння своєї душі і душ ближніх, за прикладом Христа. Обраний життєвий вінець із терну є символом складного шляху християнина і віри в його спасіння. Протилежним за змістом є образ вінця слави, дарованої вірному християнину в момент смерті земного тіла, коли серце і голос (якими молилася людина) здіймається вгору («This time that heart and voice be lifted high» [7, с. 430]), а, отже, душа людини отримає жаданий, вимолений спокій, бо буде спасеною. Таким чином, у складній метафорі, пов'язаної із трансформаціями біблійної міфологеми тернового вінця розкривається призначення митця у спасінні власної душі і тих, що знаходяться поруч: «*Salvation to all that will is nigh*».

*The ends crowne our workes, but thou crown 'st our ends,
For, at our end begins our endlesse rest,
The first last end, now zealously possest,
With a strong sober thirst, my soule attends* [7, с. 430].

Основним композиційним мотивом циклу сонетів «Holy Sonnets» є мотив смерті. Проте смерть розуміється Дж. Донном у метафізичному смислі. На його думку, фізична смерть не означає припинення його духовного існування. Культурно-духовною домінантою цього циклу є *відсутність страху перед смертю, надія на вічне спасіння, спокута гріха*.

*Thou hast made me, And shall thy worke decay?
Repaire me now, for now mine end doth haste,
I runne to death, and death meets me as fast
And all my pleasures are like yesterday <...>* [7, с. 434].

Одвічний конфлікт добра і зла, Бога і Диявола втілений у ліричному монолозі – сонеті-молитві з циклу «Holy Maditations». Людина зображується митцем як божа істота, яка постійно знаходиться перед вибором митцевої гріховної насолоди чи благості вічного життя. Тому ліричний герой цього циклу знаходиться в постійних «душевних митарствах», в яких домінує добре начало. Ліричного героя зображено свідомим тією віковичної боротьби між добром (God) і злом (foe – Satan), яке ведеться за душу кожного:

*But our old subtle foe so tempteth me,
That not one houre my selfe I can sustaine,
Thy Grace may wing me to prevent his art,
And thou like Adamant draw mine iron heart* [7, с. 434].

Значення біблійних міфологем посилюється на змістовому і формальному рівнях шляхом залучення до тексту архаїчних міфологем. Скажімо, сила Бога, в запропонованому вище уривку, порівнюється з силою магічного алмазу, який має ще з архаїчних міфів тлумачення, як твердого каменя, міцності якого було достатньо, щоб титану Хроносу звергнути з престолу свого батька Урана. Джон Мільтон неодноразово звертається у своїй творчості до цього дорогоцінного каменя, який стає основою зброї ангелів (алмазні мечі) у боротьбі з Дияволом.

Англійський поет Джон Донн втілює у своєму ліричному героєві ідею про подолання смерті і силою свого ліричного слова. І тому його «слово» – насправді має продовження життя у Вічності: «reward my muses white sincerity» [7, с. 429]. Поет розуміється

Джоном Донном як той, хто здатен з'єднати своїми духовними зусиллями всі зв'язки у світі, простори верху й низу.

Художній простір і час у «Священних сонетах» сягає біблійного часу і теперішнього, світу живих і мертвих, небесного. Із землі погляд поета сягає небесних і підземних сфер. Разом із людьми й природою поетичними образами є янголи, херувіми і мертві. Метафізичний простір поем Джона Донна охоплює все живе і неживе, людський і природний світ, нице й високе, божественне й диявольське. Митець нарікає цей світ, і через поетичне слово абсолютно все набуває сутності. Поет з'єднує земне і неземне, Бога і людство, життя і смерть тощо. Саме тому всі ці різні сфери й

включені Джоном Донном у метафізичний простір його творчості.

*Heare us, O heare us Lord; to thee
A sinner is more musique, when he prayes,
Then spheares, or Angels praises bee [7, c. 465].*

Отже, для «метафізичної» творчості Дж. Донна характерні посилені увага до філософських питань, проблем світопізнання, медитативний характер лірики, абстрактність образів і міркувань, синтез емоційного та інтелектуального начал. Головною темою його віршів було співвідношення вічного й тлінного, високого й ницого, духовного й тілесного, божественного й диявольського тощо. Джон Донн намагався поетично осмислити такі важливі категорії, як Бог, Час, Життя, Смерть, Вічність, Любов та ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Берг Д. Сто лучших литераторов / Д. Берг. – М. : Крон-пресс, 1999. – 432 с.
2. Наливайко Д. С. Искусство: направления, течения, стили / Д. С. Наливайко – К. : Мистецтво, 1981. – 287 с.
3. Ніколенко О. М. Бароко. Класицизм. Просвітництво / О. М. Ніколенко. – Харків : Ранок, 2003. – 224 с.
4. Українське бароко / [ред. Л. Ушкалов, кер. проекту Д. С. Наливайко]. – К. : АКТА, 2004. – 635 с. – (Бібліотека державного фонду фундаментальних досліджень).
5. Чижевський Д. І. Історія української літератури / Д. І. Чижевський. – К. : Академія, 2003. – 567 с. – (Nota Bene).
6. Bennet J. Four Metaphysical Poets : Donne, Herbert, Vaughen, Crashaw / Joan Bennet. – Cambridge : Cambridge University Press, 1953. – 317 p.
7. Donne J. The Complete English Poems / John Donne. – London : Everyman's library, 1991. – 570 p.
8. Metaphysical Poetry / Collin Burrow. – London : Penguin Books Ltd, 2006. – 400 p.